

FATİMƏ GÜLƏMİRLİ

Bakı Slavyan Universitetinin doktorantı

E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

**ABŞ-RUSIYA MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ “YENİDƏNYÜKLƏNMƏ” SIYASƏTİ
VƏ ONUN NƏTİCƏLƏRİ**

Açar sözlər: “yenidənyüklənmə” siyasəti, rus-amerikan sammitləri, regional təhlükəsizlik problemləri

Ключевые слова: политика «перезагрузки», российско-американские саммиты, проблемы региональной безопасности

Key words: “reset” policy, Russian-American summits, regional security problems

Corc Buşun hakimiyyəti dövründə İraqa beynəlxalq silahlı müdaxilə, İranın və Şimali Koreyanın nüvə proqramı, Cənubi Qafqazda “beş günlük” müharibə kimi beynəlxalq təhlükəsizliyin əsas problemlərinə görə gərginləşən rus-amerikan münasibətlərinin “yenidənyüklənməsi” təklifi Obama adminitrasiyası tərəfindən irəli sürüldü. Demokrat partiyasının nümayəndəsi kimi B. Obama hegemonluq tərəfdarı deyildi və ya kəskin şəkildə hegemonluğu müdafiə etmirdi. 2009-cu ilin fevralında Münhen təhlükəsizlik konfransında vitse-prezident C.Bayden “yenidənyüklənmə” ifadəsini səsləndirdi (1). Müqayisədə daha liberal dəyərlərə söykənən Obamanın xarici siyasət strategiyası çoxtərəfli yanaşma və diplomatik vasitələrə üstünlük verirdi. 2009-cu ildə başlayan “yenidənyüklənmə” prosesinin məşhurlaşması və uğurlu olmasının əsas səbəbi Rusiya tərəfdə əks-səda doğurması və prezident D.Medvedyevin pozitiv yanaşması ilə bağlı idi. Bundan başqa, Klinton adminitrasiyası dövründə Rusiya ilə işləmiş fiqurların yenidən Obama administrasiyasında təmsil olunması ikitərəfli münasibətlərdə mövcud olan gərginliyin yumşaldılmasında mühüm rol oynadı (2). “Yenidənyüklənmə”nin reallaşmasına təsir göstərən amillərdən biri 2008-ci ilin avqustunda Qafqazda “5 günlük” müharibə nəticəsində Rusiyanın Qərb tərəfindən diplomatik təcrid olunmasıdır oldu. Hər iki tərəfdə münasibətlərin korlanması, hətta əməkdaşlığın C.Buş administrasiyasının son dövrlərində “soyuq müharibə”dən sonra ən aşağı səviyyəyə düşməsi ciddi narahatlıq doğururdu. Hər iki ölkənin rəsmiləri regional və global təhlükəsizlik məsələlərinin tənzimlənməsi baxımından münasibətlərin normallaşmasının zərurətini dərk edirdi. “Yenidənyüklənmə”nin əsas uğurları aşağıdakılardır:

1. “Yenidənyüklənmə” dövründə rus-amerikan münasibətlərinin institusional əsası yaradıldı. İkitərəfli prezident komissiyası nüvə və enerji təhlükəsizliyi, terrorizmlə mübarizə, müdafiə sahəsində əməkdaşlıq kimi strateji sahələri də əhatə etməklə müxtəlif dövlət strukturları arasında əməkdaşlıq üçün əlverişli müstəviyə çevrildi.

2. 2009-cu ilin aprelində Strateji hücum silahlarının məhdudlaşdırılması haqqında Praqa müqaviləsi imzalandı. SHS-1 müqaviləsinin müddəti 2009-cu il dekabrın 5-də bitməli olduğu üçün tərəflər strateji silahların məhdudlaşdırılması üzrə yeni hüquqi baza hazırlamalı idi. Bu müqavilənin imzalanması iki dövlətin nüvə təhlükəsizliyi sferasında əməkdaşlığını stimullaşdırdı. 2011-ci ildə mülki nüvə əməkdaşlığı haqqında müqavilə qüvvəyə mindi.

3. “Şimal dəhlizi” üzrə razılığın əldə edilməsi. 2009-cu ilin iyulun 6-sında Moskvada “RF və ABŞ hökumətləri arasında Əfqanıstan İslam Respublikasının təhlükəsizliyinin təminatı, sabitliyin bərpasında ABŞ –ın iştirakı ilə Rusiya Federasiyası ərazisindən hərbi tex-

nika, həbi avadanlıq və heyətin, silahların tranziti üzrə saziş” imzalandı. 2011-ci ildə qüvvəyə minən saziş ildə 4500 uçuşa icazə verirdi (3).

4. Rusiyanın ÜTT-yə qəbul edilməsi haqqında danışıqlar məhz bu dövrdə başa çatdı. 1974-cü ildə qəbul edilmiş Cekson Venik düzəlişinin Rusiyaya münasibətdə 2012-ci il noyabrın 21-ində ləğv edilməsinin iki ölkə arasında ticarət dövriyyəsinin inkişafına təkan verəcəyi labüddür.

5. Ulyanovskidə NATO-nun nəqliyyat-logistik mərkəzinin yaradılması, Rusiyanın Kubada və Vyetnamda hərbi bazalarının bağlanması bu dövrdə əldə olunmuş mühüm nailiyyətlər hesab edilir.

“Yenidənyüklənmə”nin Rusiya üçün mühüm nəticələri ölkənin siyasi sistemi, insan hüquqları və demokratik təsisatların vəziyyəti ilə bağlı Qərbin tənqidi yanaşmasının zəifləməsi, Rusiyanın keçmiş post-sovet məkanında xüsusi maraqlarının tanınması ilə bağlı idi. ABŞ və Rusiya bu proses müddətində müəyyən məsələlərdə razılıq əldə etməyə nail oldular. ABŞ Beynəlxalq Təhlükəsizlik İnstitutunun Rusiya və Asiya Proqramının rəhbəri Nikolay Zlobin belə hesab edir ki, 2 dövlət “yenidənyüklənmə” zamanı mümkün olan bütün sferalarda razılıq əldə ediblər (4).

Putinin yenidən prezident seçilməsindən sonra Qərblə münasibətlər gərginləşməyə başladı. Hər iki tərəfin qarşılıqlı şəkildə münasibətlərin pisləşməsində bir-birini ittiham etməsi isə qarşılıqlı əlaqələrinin perspektivini aşağı salırdı. V.Putin 2012-ci il dekabrın 20-ində keçirdiyi mətbuat konfransında belə fikir səsləndirmişdi: “Bizim münasibətlərimiz İraq məsələsinə görə korlandı. Bu vaxta qədər bizim ABŞ-la normal münasibətlərimiz var idi” (5). Qeyd etmək lazımdır ki, İraq məsələsi beynəlxalq münasibətlərə daha əsaslı təsir göstərən bir dönüş nöqtəsi idi. Çünki İraqa müdaxilə ABŞ-ın təkcə Rusiya ilə deyil, eyni zamanda Avropadan olan müttəfiqləri ilə, xüsusilə, Almaniya və Fransa ilə münasibətlərini gərginləşdirdi.

ABŞ-Rusiya münasibətlərini öyrənənən analitiklər hətta “soyuq müharibə”nin yenidən canlanmasından belə bəhs etməyə başladı. İki dövlətin münasibətlərinin gərginləşməsinə səbəb olan əsas hadisə ABŞ konqresi tərəfindən 2012-ci ilin dekabrda “Maqnitski qanunu”nın qəbul edilməsi ilə bağlıdır. Maqnitski Rusiyada fəaliyyət göstərən hüquq müdafiəçisi idi və onun həbs edildikdən sonra işğəncələr nəticəsində öldürüldüyü ehtimal olunur. Rusiyada ölü adama hökm oxunmasını qəbul edə bilməyən ABŞ Konqresinin Rusiya Federasiyasında insan hüquqlarını pozan məmurlara qarşı viza və maliyyə sanksiyalarının tətbiq edilməsi ilə bağlı qərarı Rusiyada əks-səda doğurdu. ABŞ Rusiyanın daxili işlərini qarışmaqla ittiham edildi. Eyni zamanda ölkədə anti-amerikan əhval-ruhiyyəsi fonunda “Maqnitski qanunu”na layiqli cavab verilməsi ilə bağlı fəaliyyət başladı. Rusiya Dövlət Duması “Dima Yakovleva” qanununun qəbul etdi. Bu qanun ABŞ vətəndaşlarının Rusiyadan övladlığa uşaq götürməsinə qadağan edirdi. Bununla bərabər xaricdə rus vətəndaşlarının hüquqlarını pozmuş amerikalıların Rusiya Federasiyasına gəlişi qadağan edildi. “Maqnitski qanunu”nun təşəbbüskarlarından biri Ceyms Manqovern siyahının genişləndirilməsini təklif edir. Əvvəl siyahıda 240 rus məmurun adı var idisə, artıq daha 40 nəfərin də adı bura daxil edildi (6).

“Yenidənyüklənmə”nin başa çatması ilə bağlı mülahizələr, yeni “soyuq müharibə”nin başlanması ilə əlaqəli fikirlər hər iki ölkənin mətbuatında geniş yer aldı. Lakin eyni dövrlərdə ABŞ-Rusiya münasibətlərində həm pozitiv, həm də neqativ inkişaf meyilləri də mövcud idi. D. Medvedyev martın 23-ündə Kosmosdan istifadə və tədqiqatların aparılması sahəsində əməkdaşlıq haqqında müqavilənin müddətinin 2020-ci ilə qədər uzatdı. Qeyd edək ki, bu müqavilənin müddətinin artıq 4-cü dəfə artırılması idi (7). Aprelin 5-ində ABŞ-ın OC-13513 təyyarəsi Rusiya səmasında uçuş keçirdi. 1992-ci il Helsinkidə 27 dövlət tərəfindən imzalanmış

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

“Açıq səma haqqında” müqavilə iştirakçılara bir-birilərinin səmasında uçuş keçirməyə icazə verir. Rusiyanın 2001-ci ildə ratifikasiya etdiyi müqavilənin hal-hazırda 34 üzvü var (8). ABŞ və Rusiya arasında diplomatik münasibətlərin qurulmasının 80-ci ildönümü ilə bağlı Moskva və Vaşinqtonda fəaliyyət göstərmiş rus və amerikan səfirlərin görüşü zamanı 2 dövlət arasında mövcud problemlər müzakirə edilmişdir. SSRİ ilə daha yumşaq şərtlər altında ticarət edilməsi haqqında 1974-cü ildə qanuna edilən Cekson-Venik düzəlişinin ləğvindən sonra ticarət dövriyyəsinin 20 mlrd \$-a çatması proqnozlaşdırılırdı (9).

Digər tərəfdən Rusiyanın Nanna-Luqara proqramının vaxtının uzadılmasından imtina etməsi nüvə enerjisi sahəsində rus-amerikan əməkdaşlığını ləngidə bilər. Təşəbbüskarlarının adı ilə adlandırılmış Nanna-Luqara proqramı Rusiyanın köhnəlmiş nüvə arsenalının sökülməsi, saxlanması, qorunması, keçmiş SSRİ dövründə atom sənayesində çalışmış şəxslərə nəzarət edilməsi kimi məsələlərdə birgə fəaliyyəti nəzərdə tuturdu. Lakin mülki atom enerjisindən istifadədə əməkdaşlıq haqqında müqavilə bu sahədə rus-amerikan münasibətlərinə yeni impuls gətirə bilər. Bir başqa nəzərə çarpan amil B.Obamanın prezident seçildikdən 5 gün sonra zəng edərək, V.Putini təbrik etməsidir. Onun ardınca Avropa dövlətləri də adekvat addımı atdı. Qərbin Rusiyanın rəhbərliyində ölkənin global güc kimi mövqelərini təsdiqləmək iddiasına malik şəxsi görmək istəməməsi aydın biruzə verildi.

“Yenidənüklənmə”dən sonra hər iki ölkənin tədqiqatçıları münasibətlərin gərginləşməsinin əsas bir neçə səbəbini göstərirlər. Birincisi iki ölkədə siyasi-hərbi, humanitar sahədə əməkdaşlığa təkan verəcək, bu münasibətləri strateji müttəfiqlik səviyyəsinə qaldıracaq iqtisadi maraqlar qrupu hələ də formalaşmayıb. 1974-cü ildən qəbul edilmiş Cekson-Venik düzəlişi rus-amerikan ticarət münasibətlərinin dinamik inkişafına ciddi əngəl yaratdı. Məlumdur ki, dövlətlərarası iqtisadi maraqlar və iqtisadi əməkdaşlıq siyasi münasibətlərin normallaşmasına gətirib çıxarır. Rus-amerikan münasibətlərində isə biz bunu müşahidə etmirik. ABŞ bunun səbəbini öz prizmasından belə şərh edir ki, Rusiyada həqiqi bazar iqtisadiyyatı prinsipləri, azad rəqabət və şəffaflıq hələ də təşəkkül tapmayıb. 1990-cı illərin əvvəllərində ABŞ Rusiyanın qərb modeli demokratik, bazar iqtisadiyyatı əsasında inkişaf edən dövlətə çevrilməsi ümidi ilə onunla əməkdaşlıq edirdi. Hətta iki ölkənin strateji müttəfiq olması ilə bağlı fikirlər də səsləndirildi. Lakin onilliyin sonunda məlum oldu ki, Rusiya ABŞ və Avropanın görmək istədiyi kimi demokratik dövlətə çevrilmədi. “KQB”nin nümayəndəsi və “silovik”lərdən olan V. Putinin 2000-ci ildə hakimiyyətə gəlməsi isə ölkənin qərb modelində demokratikləşməsi ilə bağlı proqnozlar özünü doğrultmadı. Moskvada səfirlərin konfransı zamanı keçmiş səfir Ceyms Kollinz 2 ölkə arasında münasibətlərin inkişaf etdirilməsi üçün vacib amillərdən biri kimi Rusiya ilə ticarət-iqtisadi münasibətləri inkişaf etdirməyi təklif etmişdir. İki ölkə arasında iqtisadi əməkdaşlıq həm Transatlantik, həm də Transsakit okean formatında reallaşdırıla bilər (9).

Digər tərəfdən həm rus, həm də amerikan tədqiqatçılarının üzərində durduğu əsas problem iki ölkənin münasibətlərini sonrakı inkişafı haqqında proqramın, gündəliyin olmamasıdır. Məsələn, “Rusiya beynəlxalq siyasətdə” jurnalının baş redaktoru Fyodor Lukyanov: “Bizim Amerika ilə hələ də gündəliyimiz yoxdur. Biz Klinton, Buş, Obama ilə eyni məsələləri müzakirə edirik və onların çoxu “soyuq müharibə” ilə bağlıdır” (10). 2012-ci il martın 25-də “Rusiya və ABŞ münasibətləri: inkişaf üçün yeni impuls” mövzusunda keçirilmiş dəyirmi masada iştirakçılar yekdil olaraq, rus-amerikan münasibətlərinin yeni gündəminin müəyyənləşdirilməsi haqqında razılığa gəlirlər.

Rus-amerikan münasibətlərinin inkişafına təkan verəcək digər bir amil isə strateji məsələlərdə əməkdaşlığı davam etdirməkdir. Məsələn, Suriya probleminə tərəflər mütləq birgə

çıxış yolu tapmalıdır. Çünki Suriyanın regional təhlükəsizliyə hədə kimi qalmaqda davam etməsi, ölkədə radikal qruplaşmaların hakimiyyətə gəlməsi nə Rusiyanın, nə də ABŞ-ın maraqlarına xidmət etmir. C. Kollinz qeyd edir ki, Suriya probleminin həllinə mane olan əsas məsələlərdən biri ondan ibarətdir ki, Rusiya və ABŞ nə etmək lazım olduğunu bilmir. Sürətlə qloballaşan, yeni transmilli təhlükələrin geniş yayıldığı bir dünyada ABŞ və Rusiya birgə fəaliyyət göstərməlidir. İkitərəfli əməkdaşlıq vərdişlərinin ən çox müşahidə edildiyi sferalardan biri də Əfqanıstanın təhlükəsizliyidir. Rusiya bu sahədən istifadə etməklə münasibətlərin gedişatına təsir etmək planlarının əvəzinə regional təhlükəsizlik problemlərində daha sıx əməkdaşlığa üstünlük verməlidir. NATO-da Rusiyanın daimi nümayəndəsi Dmitri Roqozinin “Əfqanıstan da daxil olmaqla strateji məsələlərə yenidən baxa bilərik kimi” təhdid üslubunda bəyanatların səsləndirilməsi Rusiyanın qərbdən təcrid edilməsindən başqa bir nəticə verməyəcək.

Rus-amerikan münasibətlərində yeni “soyuq müharibə”nin başlanması ilə bağlı mətbuatda geniş yayılmış fikirlər isə rəsmilər tərəfindən təsdiqini tapmadı. Baş nazir D. Medvedyev Braziliyaya səfəri zamanı “Globe” TV-nin əməkdaşının “Sizcə, indi yeni “soyuq müharibə”dir?” sualına belə cavab verir: “Soyuq müharibə” yoxdur və bunun üçün şərtlər də mövcud deyil. Dövlətlərarasında münasibətlər dövrü olaraq, pisləşə bilər” (11).

Qarşılıqlı münasibətlərdə gərginliyi artıran digər bir məsələ isə “Snouden qalmaqalı” oldu. 2013-cü ilin iyun ayında ABŞ-ın keçmiş xüsusi xidmət orqanının agentı olan E.Snoudenə Rusiyada siyasi sığınacaq verilməsi münasibətlərin soyuqlaşmasına səbəb oldu. “Snouden qalmaqalı” ABŞ-da Rusiya əleyhinə çıxışları gücləndirdi. Hətta 2014-cü ildə Soçidə keçiriləcək qış olimpiya oyunlarının boykot edilməsi ilə bağlı fikirlər də səsləndirildi. Senytabrdə G-20-nin Moskva sammitində B.Obamanın V.Putinlə görüşü təxirə salması ilə nəticələnən qalmaqal “yenidənyüklənmə” dövrünün sona çatmasını rəsmiləşdirdi.

2013-cü ilin avqust ayında Rusiyanın xarici işlər və müdafiə nazirləri Sergey Lavrov və Sergey Şoyqunun 2+2 formatında danışıqlarda iştirak etmək üçün ABŞ-a səfəri zamanı B.Obamanın ikitərəfli münasibətlərdə “fəsilə elan etmək” bəyanatı Rusiya üçün gözlənilməz oldu.

“Yenidənyüklənmə”nin həll edə bilmədiyini digər bir məsələ ABŞ-ın Şərqi Avropada Raketdən müdafiə sistemlərinin quraşdırması ilə bağlı layihəsidir. B.Obama prezidentliyinin ilk dövründə bu layihəni təxirə salsada məsələ konkret olaraq, öz həllini tapmayıb. 2010-cu ildə Lissabonda Rusiya-NATO Şurası Sammitində D.Medvedyev birgə raketdən müdafiə sistemini yaratmağı təklif edir. Lakin bu təklif Qərb dövlətləri tərəfinfən qəbul edilmir. ABŞ-Rusiya münasibətlərinin çıxmaz dalan olan digər bir problem isə NATO-nun Şərqə doğru genişlənməsi, Gürcüstan və Ukrayna ilə alyansın əməkdaşlığının dərinləşdirilməsidir. NATO-nun 2008-ci ilin aprelində Buxarestdə keçirilmiş sammitində hər iki ölkənin təşkilata üzvlüyü ilə bağlı pozitiv yanaşmadan sonra Rusiya Cənubi Osetiya və Abxaziyaya dəstəyini artırdı.

Son dövrlərdə iki dövlətin münasibətlərində yaranmış gərginlik analitiklər tərəfindən fərqli əsaslandırılır. İkitərəfli əməkdaşlıq üçün sabit platformanın, siyasi münasibətlərin inkişafına təkan verəcək iqtisadi maraqlar qruplarının mövcud olmaması, administrasiyaların, konsepsiyaların dəyişməsinə baxmayaraq, əməkdaşlıq üçün yeni gündəliyin hazırlanmaması ABŞ-Rusiya münasibətlərini əməkdaşlıq-qarşıdurma çərçivəsindən çıxarmağa imkan vermir. Amerikan qoşunlarının 2014-cü ildə təməmilə Əfqanıstandan çıxarılacağını nəzərə alsaq “şimal dəhlizi”nin əhəmiyyətini itirməsi fonunda əməkdaşlıq sferası daha da daralacaq.

Ümumiyyətlə, ABŞ-Rusiya münasibətlərinin strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə qalxması üçün iki dövlətin liderlik institutunda və ictimai şüurunda ciddi dəyişiklik baş verməlidir. Rus-

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

amerikan münasibətləri 20 ildən artıq dövr keçməsinə baxmayaraq, hələ də “soyuq müharibə” əhval-ruhiyyəsindən xilas ola bilmir. Rusiya regional və qlobal təhlükəsizlik sistemində iştirakı hələ də “sıfır həcmli oyun” kimi qiymətləndirdiyi halda, Obama adminitrasiyası qlobal və regional səviyyədə “sıfır həcmli oyun”un qəbul edilməz olduğunu bəyan edir. Dövlət liderlərinin dünyagörüşündə, idarəetmə sistemində, qərarqəbul edilməsi prosesində müşahidə edilən fərqlər iki dövlət arasında “dəyərlərin toqquşmasını” göz önünə çıxarır. Qlobal təhlükəsizlik sisteminin perspektivlərinin birbaşa bağlı olduğu rus-amerikan qarşılıqlı münasibətləri daha rəşional şəkildə qurulmalı və əməkdaşlıq üçün real platforma hazırlanmalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Anders Aslund, Andrew Kuchins. Pressing the “Reset Button” on US-Russia Relations.
2. Иванов Игор. «Перезагрузка» в российско-американских отношениях: тактический шаг или стратегический выбор? // http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=915#top
3. Подписан закон о ратификации соглашения между Россией и США о транзите военных грузов в Афганистан через территорию России // <http://news.kremlin.ru/news/10551>
4. Политологи: Отношения России и США ждет ухудшение // <http://top.rbc.ru/politics/07/11/2012/823802.shtml>
5. Путин: Отношения России и США испортились из-за Ирака // <http://www.mk.ru/politics/news/2012/12/20/790273-putin-otnosheniya-rossii-i-ssha-isportilis-izza-iraka.html>
6. США могут включить в "список Магнитского" 280 российских чиновников // <http://www.rg.ru/2013/04/05/spisok-anons.html>
7. Дмитрий Медведев продлил соглашение по изучению космоса между РФ и США // <http://www.rg.ru/2013/03/23/soglashenie-anons.html>
8. Американцы пролетят над Россией в рамках Договора об открытом небе // <http://www.rg.ru/2013/04/01/polet-anons.html>
9. Попали прямо в десятку. Экс-послы США и России обсудили, как улучшить отношения между странами // <http://www.rg.ru/2013/04/01/vstrecha.html>
10. Эксперты: отношения России и США лучше не будут // http://www.bbc.co.uk/russian/international/2012/11/121107_usa2012_russia_reax.shtml
11. Дмитрий Медведев рассказал об отношениях с США // <http://www.rg.ru/2013/02/26/interviu.html>

ФАТИМА ГЮЛЬЭМИРЛИ

**ПОЛИТИКА «ПЕРЕЗАГРУЗКИ» В РОССИЙСКО-АМЕРИКАНСКИХ
ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ И ЕГО РЕЗУЛЬТАТЫ**

Политика «перезагрузки» в взаимоотношениях между США и Россией был предложен со стороны администрации Б.Обамы. Основные стратегические вопросы обсуждались между двумя государствами в этом же периоде. США и Россия договорились о разных проблемах, таких как о сокращении стратегических вооружений, «афганском транзите», вступление России в ВТО, соглашение о сотрудничестве в области гражданской атомной энергии и тд. как результаты «перезагрузки».

FATIMA GULEMIRLI

“RESET” POLICY OF USA-RUSSIA RELATIONS AND ITS CONSEQUENCES

The “reset” policy on US-Russia relations was initiated by Obama administration. The important strategic issues were discussed between two states during this period. US and Russia agreed on different problems, such as START, “Afghan transit”, Russia’s acceptance to WTO, agreement on civil nuclear cooperation and etc. as the result of “reset” policy.

Rəyçilər: prof. E.Nəcəfov, t.e.d. P.Q.Darabadi

Azərbaycan Dillər Universiteti “Beynəlxalq münasibətlər” kafedrasının 10 dekabr 2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №04).